

УДК 81'373

FUNCTIONING OF THE PERSONAL REFERENCES IN
M. KOTSIUBYNSKY'S EPISTOLARY
ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗВЕРТАНЬ В ЕПІСТОЛЯРІЇ
М. КОЦЮБІНСЬКОГО

Novykova Yu. M. / Новикова Ю. М.

*cand. of ph. s., as. prof. / к.ф.н., доц.**National Aviation University, Kyiv, ave. Lubomir Husar, 1, 03058**Національний авіаційний університет, Київ, Любомира Гузара, 1, 03058*

Анотація. У статті розглядається мовний етикет українців як унікальна універсальна модель мовної діяльності, що виявляється в системі стійких мовних виразів. На матеріалі епістолярної спадщини М. Коцюбинського досліджуються індивідуальні форми звертань, у тому числі рідковживані й одиничні формули, субстантивовані прикметники в ролі звертань до дружини. Особлива увага приділяється аналізу формул, до складу яких входить присвійний займенник мій / моя, моє, мої, а також правомірності функціонування звертань на ім'я та по батькові. Визначається, що емоційному звучанню звертань сприяють не лише внутрішні (лексичне значення слова, суфікси суб'єктивної оцінки), а й зовнішні чинники (пояснювальні слова при звертанні, вигуки й частки, повтор звертань тощо).

Ключові слова: епістолярій, мовний етикет, етикетні мовні формули, індивідуальні форми звертань, звертання.

Мовний етикет справедливо вважають культурним обличчям нації. У ньому втілюються найтипівіші риси мовної поведінки людини в найрізноманітніших життєвих ситуаціях. Увібравши давні традиції, звичаєві приписи, мовний етикет українців став унікальною універсальною моделлю мовної діяльності, що виявляється в системі стійких мовних виразів. Дослідниця мовного етикету Е. С. Ветрова слушно зауважує, що в семантиці звертань закладено естетичний компонент національного характеру, особливості мислення та світосприйняття представників того чи іншого етносу на різних етапах розвитку суспільства [2, с. 59]. Адже бути ввічливою людиною – це не данина моді, а споконвічна традиція українців [5, с. 49].

Мовний етикет є не тільки явищем загальномовним, диференційованим функціонально, а й водночас індивідуальним, бо кожна людина, добираючи зі скарбниці рідного народу найдоцільніше в конкретній ситуації етикетне слово чи вираз, неминуче узгоджує цей вибір із власними уподобаннями, тобто послуговується ними творчо, а нерідко у разі потреби навіть творить нові. Найчастіше це спостерігається в епістолярії. Вивчення листів М. Коцюбинського є актуальним, адже жоден інший жанр не може так глибоко й повно передати внутрішній світ людини, відтворити її психологію. Проте епістолярна спадщина М. Коцюбинського являє собою не стільки цінне джерело для пізнання життя й літературної діяльності письменника, скільки в цілому є унікальним культурним явищем. Сьогодні відомо близько 800 листів Михайла Коцюбинського до 32 адресатів. Ці листи в основному зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України.

Мета статті – дослідити особливості функціонування індивідуальних

звертань у листах Михайла Коцюбинського. Услід за С. В. Сабліною будемо називати усякі етикетні одиниці на рівні слів, фразеологізмів, речень, морфологічних одиниць *етикетними мовними формулами* [8, с. 115].

Лист як засіб заочного спілкування відомий українцям з давніх часів. Перші пам'ятники українського епістолярію – берестяні грамоти, знайдені на Львівщині, що хронологічно припадає на XI – XV ст. Вони слугували діловому спілкуванню людей, а їх авторами були представники різних соціальних груп. Зразки приватного листування українців, що збереглися до нашого часу, належать до XVIII ст., хоч, зрозуміло, цей вид спілкування виник значно раніше.

З-поміж українських епістолярних текстів XIX – XX ст. чи не найактивніше індивідуальні звертання вживаються у листах М. Коцюбинського. Особливість функціонування таких звертань визначається обмеженою сферою використання – родинні, товариські, дружні взаємини співрозмовників. Найбільше їх народжується в спілкуванні батьків і дітей, закоханих. Н. М. Журавльова уналежнює індивідуальні звертання до «ближньої периферії» етикетних антропонімів, зараховуючи до них пестливі варіанти чоловічих власних імен (розм.); емоційно-поштиві звертальні моделі (етикетний епітет + пестливий варіант чол. та жін. власного імені) (фам.); емоційно-гречні звертальні моделі (до осіб жіночої статі) [4, с. 80].

Листи М. Коцюбинського до дружини сповнені сердечної теплоти, любові й ніжності. Кількісне порівняння дало змогу виявити найбільш поширені етикетні мовні формули звертань (*Вірунечко, серце, серденько, дитиночко, голубочко*) [6; 7]:

Дитиночко-4%	Серце-14,8%	Голубочко-6%	Вірунечко-46%
Дитино-3,2%	Серденько-9,6%	Голубко-5,6%	Вірусенько-0,8%
Донечко-2,8%	Серденьчатко-2%	Голуб'яточко-1,2%	Віро-0,8%
Дитинко-1,2%	Серденьчаточко-0,8%	Голубонько-1,2%	Вірунчик-0,4%
	Сердечко-0,4%		Віруся-0,4%

У листах М. Коцюбинського дуже часто зустрічаються рідковживані й одиничні етикетні мовні формули-звертання до дружини. Їх можна розкласифікувати за ключовим словом:

Сонечко	Дружинонько, друже	Рибочко	Ясочко	Зіронько	Інші звертання
Сонечко моє! Сонечко ти моє! ..., сонечко моє, щастячко моє, єдина дитиночко! Моє сонечко далеке, ..., моє ти сонечко єдине,	Моя дружинонько! Дружинонько моя люба. Друже мій, серденько моє, коханячко солодке. Кохана дружинонька.	Рибочко... ..., моя рибочко. Рибочко моя, доленько моя ясна! Кохана рибочко моя! Рибонько, ..., рибонько моя	... ясочко моя, ..., моя ясочко! ... моя ти ясочко, мила моя ти..., ясочко моя,	... зіронько моя. ..., моя зіронько, ..., моя ти зірочко ясна, моя ти лебідочко	..., раю мій,... ..., мила моя дівчино..., моя єдина втіхо, радосте моя єдина! ..., єдина моя порадонько, доленько моя, ..., моя любочко,

... моє ти сонечко ясне, моє любиме дитяточко, ...	... друже, коханий, однісенький		радосте моя єдина, ... милая		... ..., моє ти золото щире, моє ти щастячко єдине. ..., лебідочко! ..., моя пташечка, Кохання моє!
--	---------------------------------------	--	---------------------------------------	--	---

З-поміж рідковживаних етикетних мовних формул-звертань найчастотнішими є такі: *сонечко* – 14%, *рибочко* – 14%, *ясочко* – 10%, *дружиньонько* – 6%, *рибонько* – 6%, *радосте* – 6%, *доленько* – 6%.

У листах до дружини письменник використовує народні, фольклорні формули, пестливі звертання, зрозумілі в своїй теплоті й чистоті. Глибока щирість ліризму автора підсилює їх емоційність, увиразнює живі сердечно-ніжні слова. Із народного джерела походять звертання-тропи М. Коцюбинського з образами птахів (*голубко, лебідочко*). Типовою ознакою народнописаних звертань до дівчини є численні здрібніло-пестливі форми. Серед них багато традиційних форм високого експресивного змісту, які будуються на несподіваних асоціаціях, на проникненні у внутрішню форму самої поетичної номінації:

*Ти моє сонце, південне проміннячко,
Місяць сріблястий, зірка тихесенька,
Ти – моя радість і горе-боліннячко,
Ранок мій ясний і нічка темнесенька (лист від 15.12.1897 р.)*

Звертаннями в народній поезії часто є назви людей, тварин, птахів, рослин, явищ, предметів, що стають адресатами мовлення. Такі форми активні в епістолярії М. Коцюбинського: *рибочко, ясочко, зіронько, лебідочко, золото, пташечка*. Іноді самостійні епітети – субстантивовані прикметники виступають у ролі звертань.

Епітети-субстантивовані прикметники в ролі етикетних мовних формул-звертань можна розкласифікувати за опорним словом:

Кохана	Єдина	Мила	Інші звертання
Моя кохана. Кохана рибочко моя! ..., кохана, ...	..., єдина, ... Моя єдина. Моя ти єдина, ...	..., мила, ... Моя мила! ..., мила моя, ...	..., моя рідна. ..., чиста, хороша. ..., люба моя, дитино кохана. ..., хороша, мила, єдина. ..., моя мила, єдина й кохана Вірунечко, ... Люба, мила істота, моя хороша та кохана Віруся. ..., моє ти сонечко ясне, моє любиме дитяточко, моя Вірунечко пещена й мила.

Найактивнішими є епітети: *дорога* – 57,1%, *єдина* – 16,3%, *мила* – 15,2%, *кохана* – 11,4%.

У звертаннях М. Коцюбинського домінують опорні лексеми, які доповнюються епітетами, що надають їм ніжності й теплоти: *дитино кохана, люба, мила істота, сонечко ясне, Вірунечко пещена й мила, щастячко єдине*,

порадонько, доленько моя, лебідочко, зірочко ясна, кохана рибонько моя тощо.

Пестливо-зменшувальні суфікси звертальних іменників та їх означень свідчать про ніжне, голубливе ставлення до людини. Вони є позитивно забарвленими.

Емоційному звучанню звертань сприяють не лише «внутрішні» якості слова (лексичне значення, суфікси суб'єктивної оцінки), а й «зовнішні» (пояснювальні слова при звертанні, вигуки й частки, повтор звертань тощо). Емоційне забарвлення звертань виявляється значно ширшим, коли лексеми в ролі звертань вживаються в переносному значенні: *Моє ти золото щире, моє ти щастячко єдине, Моя єдина втіхо, радосте моя єдина*. Такі слова-звертання мають суфікси суб'єктивної оцінки, що надають їм пестливого звучання.

Звертання набувають іронічного відтінку, якщо виступають у контексті емоційно-негативного звучання. Коли автор хоче заперечити якусь думку в м'якій, коректній формі, то він вдається до звертань типу: *єдиний мій критик, ..., недобра!, мій ти коханий прокуроре, ...* (у листах до дружини) тощо.

Окрему групу звертань становлять етикетні мовні формули, до складу яких входить присвійний займенник *мій/моя, моє, мої*. Це підсилює смислове навантаження, робить звертання щирими, а атмосферу спілкування – доброзичливою. Крім того, присвійні займенники можуть вказувати на родинні зв'язки: *моя кохана, кохана рибочко моя!, моя єдина втіхо, моя любочко, моє ти золото щире, моя пташечка, кохання моє, доленько моя ясна, моя зіронько, моє ти сонечко ясне, моя єдина, милая, ясочка моя* тощо.

Як бачимо з наведених прикладів, використання інтимізуючих займенників у складі звертань надає особливої теплоти усій звертальній групі: *Моє ти сонечко ясне, моє любиме дитяточко, Голубочко моя єдина, серденько моє!* При цьому стилістична виразність займенників значно послаблюється, оскільки в поєднанні із займенниками виступають й інші емоційні засоби (суфікси суб'єктивної оцінки, епітети тощо).

У листах М. Коцюбинського активно вживаються звертання на ім'я та по батькові: *Вельмиповажаний Добродію, Іване Семеновичу, Високоповажаний і дорогий Михайле Петровичу, Вельмишановний Добродію, Панасе Яковичу, Вельмишановна Маріє Костянтинівно!, Високошановний Миколо Віталійовичу, Шановний Михайле Федоровичу, Глибокоуважаемый Владимир Галактионович* тощо.

Щодо правомірності використання звертань на ім'я по батькові існує кілька поглядів. Одні вчені категорично виступають проти вживання форми на ім'я та по батькові, вважаючи її «московським звичаєм». Їхні аргументи ґрунтуються на тому, що цієї форми не знає українська традиція. Інші, навпаки, переконують, що така форма є давнім українським звичаєм, оскільки трапляється в найдавніших писемних пам'ятках: у грамотах часів Київської Русі, документах Богдана Хмельницького (І. Огієнко, П. Одарченко).

Мовознавці діаспори дотримуються компромісного погляду. Вони вважають доцільним обмежене вживання імені й по батькові, лише з певною метою. За В. Чапленком, «ніколи не можна звертатись по батькові до незнайомих, говорити так про видатних діячів минулого, називати себе по

батькові при знайомстві». В. Чапленко запропонував новий термін – «отецтво», однак він не увійшов до лексичного складу української мови.

С. Богдан вважає, що суттєвим у вирішенні цієї проблеми має стати не книжна, а усно-розмовна традиція українського народу, яка надає перевагу звертанню на ім'я або *пане / пані / панно / паничу* + *ім'я / прізвище та ім'я по батькові* [1]. Як зазначає Н. Журавльова, гонорифічна лексема *пан*, яка в пам'ятках української мови функціонувала в етикетній ролі з XIV ст., була засобом іменування осіб високого соціального статусу [3, с. 56].

Зіставлення фольклорних українських та російських текстів дозволяє переконливо стверджувати, що звертання на ім'я здавна притаманне українцям. Росіяни послуговувалися звертаннями на ім'я та по батькові. Українцям такі звертання стали відомі значно пізніше.

Із цією думкою погоджується дослідниця мовного етикету на матеріалі російської мови, Н. Формановська, яка вважає звертання на ім'я й по батькові російською національною специфічною формою звертання до знайомого, свідомством певного ступеня поваги до дорослої людини, офіційною етикетною мовною формулою.

Отже, М. Коцюбинський використовує звертання, поширені в народній творчості, яка є джерелом, що живить літературну мову, і виступають при цьому одним із яскравих стилістично-граматичних засобів мови. Проте письменник не копіює фольклорні й розмовні зразки, а творчо переосмислює їх. При цьому звертання набувають особливої специфічності й виразності, образного, метафоричного звучання, відзначаються експресивною насиченістю.

Епістолярну спадщину М. Коцюбинського можна справедливо назвати дзеркалом життя письменника. Мовний етикет листів М. Коцюбинського є гармонійним поєднанням знань і моральності. Він розкриває культуру почуттів письменника, тонке знання ним мови рідного народу, красу етикетних мовних формул, виплеканих генієм народу протягом віків.

Література:

1. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. К. Богдан. К.: Рідна мова, 1998. 475 с.
2. Ветрова Э. С. Этикетные речевые единицы в сопоставительном аспекте: монография / Э. С. Ветрова. Донецк: ДонНУ, 2018. 399 с. (Типологические, сопоставительные, диахронические исследования; т. 15).
3. Журавльова Н. М. Гоноратив *пан* як лексико-семантична польова структура української епістолярної ввічливості XIX – початку XX ст. // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. 2005. № 2. С. 56–64.
4. Журавльова Н. М. Мікрополе етикетних антропонімів української епістолярної ввічливості XIX – початку XX ст. // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. 2008. Т. 2. С. 76–82.
5. Заверющенко О. Л. Українські мовні етикетні формули привітання, прощання та запрошення // Актуальные научные исследования в современном мире. 2019. № 4–6 (48). С. 48–53.

6. Коцюбинський М. М. Твори: У 6 т. Т. 5: Листи (1886–1905). К.: Вид-во АН УРСР, 1961. 463 с.

7. Коцюбинський М. М. Твори: У 6 т. Т. 6: Листи (1906–1913). К.: Вид-во АН УРСР, 1962. 491 с.

8. Сабліна С. В. Сучасні мовознавчі проблеми дослідження українського мовного етикету // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. 2002. Т. 3. № 3. С. 114–118.

***Abstract.** The article deals with the speech etiquette of Ukrainians as a unique universal model of linguistic activity, which manifests itself in the system of stable language expressions. The personal reference forms, including relatively rare in its use and their singular formulas, substantive adjectives used in the capacity of addressing a wife there are studied on the material of M. Kotsiubinsky's epistolary heritage. The author pays special attention to the formulas analysis which include possessive pronouns "my" according to the grammatical gender category, as well as the appropriateness of using first name and patronymic in direct addressing. The emotional sounding of reference is defined to be promoted not only by internal (word lexical meaning, suffixes of subjective evaluation) but also by external factors (explanatory words in reference, interjections and particles, repetitive reference, etc).*

***Key words:** epistolary, speech etiquette, formulas of etiquette, personal reference forms, addresses.*

Стаття відправлена: 18.04.2021 р.

© Новикова Ю.М.